

## **ДУХОВНИЙ РОЗВИТОК СУЧАСНИХ ШКОЛЯРІВ: РЕЗУЛЬТАТИ ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ**

*У статті розкривається сутність духовного розвитку та духовно-катарсичної активності особистості школяра, обґрунтовуються критерії та рівні цього особистісного утворення, подані результати дослідно-експериментальної роботи щодо вивчення рівня духовного розвитку учнів загальноосвітньої школи різних регіонів України, місцевості та типу навчального закладу.*

Повноцінний розвиток особистості передбачає не тільки фізичний, психічний і соціальний розвиток, а й здатність її заглянути в майбутнє, уміння будувати свої життєві плани і на основі цього розвивати в собі здатність до самоактуалізації, усвідомлення свого "Я"; пошук ідеалу, свідомі і планомірні діяльність з метою змінити, удосконалити свою особистість. Тобто, важливою складовою "Я - концепції" є "Я - духовне".

Ми розглядаємо духовний розвиток особистості як процес і результат незворотних кількісних і якісних змін у ціннісно-орієнтаційній структурі індивіда: спрямованість, сталість і дієвість цінностей як вищої диспозиційної структури особистості, процес усвідомлення самого себе, свого минулого і теперішнього; пошук і знаходження в ієрархізованому ціннісному просторі варіанта смислу життя (любов до життя, унікальність духовного "Я", життєздатність); врівноваження турботи про власне життя з трансцендентальним, ідеєю чи ідеалом, що переступає і перевищує межі життя; підпорядкування ідеалові, оборону честі, волі, віри, героїчної форми життя, боротьби в ім'я вищої форми буття; ідентифікація з етносом, нацією, державою.

Духовний розвиток є найвищим етапом розвитку особистості, він трансформує у собі і фізичний, і психічний, і соціальний розвиток, які є базисом, підґрунтям для духовної активності.

Узагальненим індикатором духовного розвитку особистості є духовно-катарсична активність.

Духовно-катарсична активність, у нашому розумінні, - системне утворення

і найвище породження особистості, яке характеризує її самоактивність і проявляється у вільній, внутрішньо необхідній духовно-катарсичній діяльності. Це особлива діяльність, діяльність за власним бажанням, за власною ініціативою зміни своєї “Я - концепції” та її складників: “Я - фізичного”, “Я - психічного”, “Я - соціального”. У духовно-катарсичній діяльності предметом активності виступає сам її суб’єкт і спрямована вона на самопізнання, самооцінку, самоставлення, самовдосконалення. Її зміст – інтенсивна, цілісна трансформація світоглядних позицій особистості, піднесення її до соціально значущих, національно-культурних і загальнолюдських вартостей та ідеалів. За своєю природою і сутністю катарсис є синтетичним, багатостороннім явищем, що включає фізіологічні, психологічні, соціальні фактори, а тому здійснює цілісний вплив на світ людини.

Можна виділити наступні рівні духовно-катарсичної активності особистості: нульовий, низький, середній і високий.

Дослідженням, яким передбачалося встановити рівень духовного розвитку вихованців загальноосвітніх шкіл, були охоплені учні різних регіонів України: центрального (Житомирська та Черкаська), західного (Івано-Франківська і Львівська) та східного (Дніпропетровська й Донецька) області.

Аналіз розподілу учнів за рівнями сформованості духовно-катарсичної активності дозволяє зробити такі висновки:

\* більше третини учнів загальноосвітніх шкіл характеризується низькими показниками. Серед вихованців у 23,0% спостерігається низький рівень духовно-катарсичної активності; у 12,1% активність характеризується імпульсивністю, мінливістю, психічною неврівноваженістю, відсутністю власної лінії поведінки через підвищену навіюваність, здатністю керуватися у вчинках емоціями задоволення або зовнішніми побудженнями. Такі діти репродуктивно, ситуативно, пасивно ставляться до духовно-катарсичної, ціннісно-орієнтаційної діяльності;

\* у 43,0% школярів активність побуджується внутрішніми раціональними, прагматичними, усвідомленими мотивами;

\* лише 21,9% учнів виявляють високий рівень духовного розвитку, тобто мають духовно-катарсичну активність, що проявляється у творчій, ініціативній, надситуативній, наднормативній ціннісно-орієнтаційній діяльності;

\* існують певні відмінності духовного розвитку дітей, що пов'язані з демографічними чинниками. Так, духовно-катарсична активність учнів міських шкіл набагато нижча, ніж сільських (відповідно 9,7% і 21,9%). У місті тільки 11,5% дівчат та 7,7% хлопців віднесено до учнів з високим рівнем духовно-катарсичної активності. Майже у два рази більше у місті дітей з низьким та середнім рівнями;

\* помітні значні відмінності у групах класів (з 1 по 11 клас). Якщо в сільських загальноосвітніх школах духовно-катарсична активність спадає в незначній мірі (від 73,3% - у 1-4 класах до 64,9% - у 10-11 класах), то в міських вона спадає більш помітно - з 55,5% до 37,4%, що ймовірно пов'язано з особливостями соціального довкілля, соціально-психологічним кліматом шкільних колективів, родинного виховання, кількісним складом груп тощо.

Разом з тим, аналіз даних дає підставу стверджувати факт значних відмінностей у розподілі учнів як сільських, так і міських шкіл за рівнями духовно-катарсичної активності в окремих класних, а то й загальношкільних колективах. Наприклад, високий рівень активності в окремих класах диференціюється в межах від 5,6% до 31,7% в сільських школах; від 0% до 21,4% - в міських школах; середній рівень від 15,9% в міських школах до 61,3% - в сільських за умови, що духовно-катарсична активність учнів сільських шкіл значно вища.

Якщо в початкових класах суттєвої різниці в духовній активності вихованців сільських і міських шкіл не спостерігається, то в середніх і старших класах вона стає дедалі помітнішою.

Рівень духовно-катарсичної активності, як показали дослідження, залежить не тільки від вікових особливостей учнів, а й від їх статі. Дівчата будь-якого віку, як сільських, так і міських шкіл мають вищі показники

духовно-катарсичної активності, що пояснюється їх цілеспрямованим прагненням до самопізнання, самооцінки, самовдосконалення, більшим бажанням до збагачення свого внутрішнього світу, прагненням жити за законами краси, добра, справедливості.

У результаті аналізу особливостей духовного розвитку учнів встановлено групові відмінності сільських та міських учнів східного (Дніпропетровська, Донецька області) та західного (Івано-Франківська, Львівська області) регіонів.

Дослідження дають підставу стверджувати факт значних відмінностей у розподілі учнів загальноосвітніх шкіл за рівнями духовно-катарсичної активності цих двох регіонів та їх відмінність від центральної частини України (Черкаська, Житомирська області).

Найвища духовна активність виявилась в учнів західного регіону, до речі як сільських, так і міських шкіл. Цей факт вимагає поглибленого аналізу причин такого стану, виявлення глибинних соціально-психологічних механізмів цього виду життєвої активності.

Духовний розвиток та духовно-катарсичну активність школярів ми спробували вивчити і через призму прийнятої в психології категорії “спрямованість особистості”, адже ця інтегральна якість характеризує духовний світ, особливості самовираження, рівень розвитку тих чи інших духовних якостей індивіда.

Розділяючи позицію Е.Фромма, згідно з якою проблема людського існування - оволодіння і буття - два основні способи існування особистості, прийшли до висновку, що цілком виправданим є підхід до особистості з урахуванням модулів (способів) буття або оволодіння. З цієї позиції до важливих показників спрямованості особистості можна віднести такі: схильність до матеріальних або духовних цінностей; спрямованість на суспільні або особисті потреби; готовність дотримуватися або не дотримуватися норм моралі; бажання мати своєрідну позицію або схильність до конформізму; прагнення до самоствердження або пасивність у цьому відношенні.

Основними методами психолого-педагогічної діагностики було анкетування, тестування, метод незалежних характеристик, а обробки даних - контент-аналіз. На більш обмеженій вибірці використовувалися такі методики: “Вихідний день”, теоретичною основою якої стало положення Л.Сева про те, що ставлення людини до вільного часу є важливим показником її життєвих установок, прагнень, потреб; інтерв’ю “Чарівний світ” В.Міхала та ін.

Під час дослідження встановлено, що умовно учнів 1-11 класів за метою, яку вони ставлять перед собою, можна поділити на дві групи: до першої групи віднесені учні 1-7 класів, у яких приблизно однакові погляди на ціль життя та які мають близьку спрямованість; до другої - учні 8-11 класів, що теж характеризуються спільністю тверджень та поглядів щодо свого призначення та сенсу життя. У визначеному контексті і проведено аналіз результатів дослідження.

Провідне місце в учнів 1-7 класів займають такі цілі: “щоб стати...”, “щоб працювати і вчитися”, “щоб вирости і бути гарною людиною”, “щоб побачити, як живуть люди на світі”, “щоб залишити гарну думку про себе”. Подекуди зустрічається прагнення жити аби “заробляти багато грошей”, “насолоджуватися життям” тощо. Цілі учнів цього віку, що проживають у місті, близькі до сільських дітей, але тут частіше зустрічається намагання “жити за кордоном”, “щоб гуляти і їсти”, “бути всесильним”.

Дещо інша картина у визначенні мети життя у старших підлітків та старшокласників, які на перші місця поставили: забезпечити собі матеріальне благополуччя, “досягнути великих успіхів у роботі”, “завоювати повагу оточуючих”, “принести користь людям”. У міських учнів цієї групи з’являються прагнення “добитися влади”, “мати багато грошей”, “бути відомою” тощо.

Дослідження показали, що серед чинників, які визначають ставлення учнівської молоді до свого майбутнього, перше місце займає сім’я, влаштування побуту, потім - заняття бізнесом, спілкування з друзями, матеріальні умови життя тощо. Причому динаміка цінностей надзвичайно

швидкоплинна. Орієнтації школярів змінюються в межах року і навіть півроку. Опитування вихованців загальноосвітніх шкіл свідчать, що реалізацією цінностей-цілей на досягнення власного успіху є цінності - засоби самоволодіння, особиста незалежність. Тенденцією ціннісних орієнтирів є “світ для мене”. Гармонія стосунків з іншими людьми, навколишнім світом як явище осмислення змісту життя для інтелектуально-почуттєвого розвитку часто просто не доступна через різні причини.

Зміст і розподіл цілей за ранговими місцями в учнів та вчителів здебільшого співпадають. Майже повна відповідність думок дітей та батьків свідчить про поінформованість останніх про життєві плани своїх дітей, а також про можливе співпадання їх поглядів (за винятком західного регіону).

Наявність високого рангу такого показника, як “забезпечити собі матеріальний достаток”, є відображенням впливу сучасної економічної політики держави, вимог до людини, що вступає в нові економічні ринкові відносини. А це свідчить про панування думки, що першоосновою є досягнення доброго матеріального забезпечення, навіть якщо це на шкоду духовному розвитку особистості. На відміну від даних, одержаних нами п'ять років тому, які свідчили про соціальний альтруїзм сільських вихованців усіх регіонів України, нині суспільні мотиви відійшли на четверте рангове місце, а у міських учнів - на шосте, сьоме. Усі вище вказані критерії важливі для забезпечення життєдіяльності людей в такий складний кризовий період, суттєві вони і для самоствердження особистості. Прагнення до самоствердження, до самореалізації, бажання бути визнаним оточуючими людьми залишаються досить значними мотивами. Думка про вигідне самовизначення в “дорослому” житті, про необхідність активно готуватися до цього займає сьогодні одне з головних місць у свідомості старших підлітків і старшокласників.

Для дівчат середнього і старшого шкільного віку характерна орієнтація на постійне моральне вдосконалення (п'яте рангове місце), для хлопців - ”жити безтурботно, веселитися” (четверте), в іншому цілі майже ідентичні для обох статей. Дівчата більші мрійниці, вірять у перспективні цілі подальшого

розвитку, а для хлопців характерні земні потреби.

Стосовно свого майбутнього, і сільські, і міські школярі найчастіше перебувають у стані розгубленості, невизначеності (78,9%).

Уявлення школярів про щастя теж різнопланове. Якщо молодшими школярами і підлітками щастя розглядається як: “бути здоровим, веселим, життєрадісним”, “коли всім і мені добре”, “коли тебе люблять”, “коли все є”, то для старших школярів це: “відчувати велике кохання”, “добитися взаєморозуміння і злагоди в сім’ї”, “знайти хороших і вірних друзів”, “зберегти і зміцнити здоров’я”, “добитися успіхів в улюбленій справі”.

На думку педагогів, для щасливого життя найважливішим є “мати добрих і вірних друзів”, ніж “мати велике кохання” (сьоме рангове місце). В решті критеріїв їх погляди збігаються. Батьки вважають, що їх діти віддають перевагу перш за все “доброму здоров’ю”, а “велике кохання” поставлять на п’яте місце. Уявлення батьків про інші цінності подібні до думки їх дітей.

Отже, можна зробити висновок, що 81,3% респондентів сільської місцевості та 62,7% міської прагнуть будувати духовне життя на ідеалах дружби, любові, високо цінують добрі, доброзичливі, справедливі й чесні стосунки між людьми. Прагнення забезпечити стабільне положення в особистому житті дещо характерніше для дівчат підліткового і старшого шкільного віку (перше і друге місце), для хлопців цього віку більш значними є добре здоров’я, успіхи в улюбленій справі та вірні друзі (перші три місця). Для учнів 1-7 класів (дівчаток і хлопчиків) як сільських, так і міських шкіл різних регіонів суттєвих відмінностей у ціннісних орієнтаціях нашими дослідженнями не встановлено.

На основі викладеного необхідно зробити такий висновок: рівень духовного розвитку сучасних школярів недостатній; загальноосвітня школа, орієнтуючись на вселюдські цінності, не володіє поки що ні змістовною стороною залучення учнів до засвоєння цінностей (відсутні варіативні програми, навчальні посібники, методичні розробки), ні процесуальною (якими методами впливати, які технології використовувати).

### Список використаних джерел:

1. Анисимов С.Ф. Духовные ценности : производство и потребление / С.Ф.Анисимов. -М.: Мысль,1988. - 255 с.
2. Боришевський М.Й. Духовні цінності в становленні особистості – громадянина / М.Й.Борнишевський. // Педагогіка і психологія. – 1997. - №1. – С.144 – 150.
3. Зеличенко А.И. Психология духовности /А.И.Зеличенко. - М.: Изд-во трансперсонального института, 1996. – 400 с.
4. Зязюн І.А., Сагач Г.М. Краса педагогічної дії /І.А.Зязюн, Г.М.Сагач.– К.: Укр.-фінський інститут менеджменту і бізнесу, 1997. – 302 с.
5. Каган М.С. О духовном: Опыт категориального анализа /М.С.Каган. //Вопр. философии. – 1985. - №9. – С. 91 – 102.
6. Коберник О.М., Киричук О.В. Психолого-педагогічна діагностика розвитку учнів та колективу школи / О.М.Коберник, О.В.Киричук. –К.: Наук. світ,1998. – 165 с.
7. Методика измерения ценностей личности / Е.С.Махлак, В.Л.Павлов, К.К.Байчинская. // Методы социально-психологических исследований. – М.: Педагогика, 1975. – 204с.
8. Помиткін Е.О. Духовний розвиток учнів у системі шкільної освіти / Е.О.Помиткін. – К.: ІЗМН, 1996. – 163с.

### Відомості про автора

Коберник Олександр Миколайович, доктор педагогічних наук, професор, завідувач кафедри педагогіки та освітнього менеджменту Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини

Домашня адреса: м.Умань, Черкаської обл.

вул. Кулика, 4-А, кв. 24 Тел. 5-61-27, моб. 0677502827





